

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gevangenis of toevluchtsoord? Vrouwen en de Rijkswerkinrichtingen in Nederland 1886-1934

Weevers, M.H.A.C.

Citation

Weevers, M. H. A. C. (2025, January 28). *Gevangenis of toevluchtsoord?: Vrouwen en de Rijkswerkinrichtingen in Nederland 1886-1934*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4178208>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4178208>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 9. Na de RWI: ontmoetingen met het damescomité van het Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering van de Gevangenen¹³²¹

In de loop van de negentiende /begin twintigste eeuw ontstonden steeds meer vormen van hulp en opvang voor verschillende doelgroepen. Het Leidse damescomité was er één van. Het hoofddoel van deze hulp was verbetering door disciplineren of door verheffing: daar verschillen de meningen van de verschillende historici van het beschavingsoffensief over.¹³²² Het aantreden van dit comité in 1892 betekende een verandering van de context waarin de RWI-vrouwen zich aan het eind van hun detentie bevonden. Het bood nieuwe kansen op een verbetering van hun situatie. Kansen waar een deel van de vrouwen dankbaar gebruik van maakte en die zij op wisselende manieren inpasten in hun eigen, informele, strategieën om kortetermijndoelen te bereiken.

Hoe summier de meeste aantekeningen in het register van de leden van het comité soms ook waren: zij vormen een belangrijke bron voor de vraag waar deze vrouwen na hun verblijf in de RWI terecht kwamen. Ze geven daarnaast informatie over de factoren die een rol hadden gespeeld in hun opzending en inzicht in de relatie tussen deze vrouwen aan de onderkant van de samenleving en de leden van het damescomité. Tot slot bieden zij (in een aantal gevallen) antwoord op de vraag of, en in hoeverre, de betrokken vrouwen zelf op opzending hadden aangestuurd.

9.1 ‘Zoo goed kon ze het nergens krijgen. Alleen ergens eens twee borrels’: Derkje Severs

Derkje Severs kreeg aan de vooravond van haar vertrek uit de RWI bezoek van het damescomité van het Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering van de Gevangenen (NGZVG). De rechtbank van Zutphen had haar in 1903 een tweede keer veroordeeld tot drie jaar opzending vanwege bedelarij. Tegen het damescomité zei de 51-jarige Derkje in 1906 dat zij van plan was naar Wageningen te gaan waar zij vier broers had. Om in haar onderhoud te voorzien wilde zij met negotie (kleine handelswaar) gaan lopen. Zij voegde daaraan toe:

Als het niet gaat, komt ze met genoeg terug, want al werkt ze nog zoo hard, zoo goed kon ze het nergens krijgen. Alleen ergens eens twee borrels, dat zou haar “courazie” [aanhalingstekens afkomstig uit het citaat] geven.¹³²³

¹³²¹ De activiteiten van het Leidse damescomité zijn eerder beschreven in Marian Weevers, ‘...dat ik in dit boek nog eens zulke gunstige mededelingen aangaande haar zal kunnen bijschrijven’. Vrouwen in de rijkswerkinrichting en het Damescomité tot Zedelijke Verbetering van de Gevangenen 1892-1918’, *Historica* 1 (2017) 8-12 en komen ook ter sprake in Marian Weevers, ‘...waardoor haar verblijf in de werkinrichting tot een werkelijke zegen zou kunnen zijn.’ Vrouwen en de rijkswerkinrichting voor Vrouwen te Oegstgeest-Leiden, 1886-1920’, *Vijftiende Jaarboek der sociaaleconomische geschiedenis van Leiden en omstreken* (Leiden 2013) 93-130. Dit hoofdstuk is een uitgebreidere en bewerkte versie van bovengenoemde artikelen.

¹³²² Zie hoofdstuk 3 voor de beschrijving van het beschavingsoffensief en de diverse relevante debatten.

¹³²³ Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC), Den Bosch, toegang 204, 024 Leiden, afdeling Genootschap 1857-1972, inventaris 2081. Register met namen van vrouwen die na ontslag uit de rijkswerkinrichting zijn begeleid door het damescomité, 1892-1918, nummers 1-193, 107 (1906).

Dat het niet ging, blijkt uit het feit dat Derkje binnen zeven weken, op 12 juni 1906, weer voor dezelfde rechtbank stond. Nadat zij wederom een straf van drie jaar voor bedelen had uitgezeten, slaagde ze er dit keer in langer uit de RWI te blijven. Pas in 1912 ontving ze weer een vonnis van drie jaar opzending voor bedelarij, ditmaal van de rechtbank in Tiel. De laatste keer dat zij opdook in de RWI was in 1916, veroordeeld voor landloperij door de rechtbank van Arnhem. Afgaand op de aantekening ‘6 maanden gevangenisstraf’ onder het kopje ‘vroeger ondergaan’ in het RWI-register, moet zij de tussenliggende periode in een penitentiaire inrichting hebben doorgebracht. De RWI tekende onder het kopje *bijzondere teekenen* aan, dat zij littekens had op haar benen. Dit zou erop kunnen duiden dat zij een ongeluk had gehad of verwikkeld was geweest in een vechtpartij. Na het verstrijken van deze laatste termijn vond zij het damescomité wederom op haar pad. Ditmaal regelde één van de leden dat zij begin mei 1917 terechtkon in het Uniehuis in Beekbergen. Dit was een sanatorium voor ‘vrouwelijke drankzuchtigen’.¹³²⁴ Hiervoor werd zij ‘goed voorzien van benodigde kledingstukken’.¹³²⁵ De aantekeningen van het damescomité vermelden dat er voorlopig ‘goede berigten van haar’ kwamen. Ruim zes maanden na haar vertrek uit de RWI, op 30 november 1917, werd zij echter, ‘overgebracht vanuit Apeldoorn’, ingeschreven in een huis van het Leger des Heils in Rotterdam.¹³²⁶ Zij stierf, 65 jaar oud, in 1924 in Rotterdam.¹³²⁷

Wat ging er aan Derkjes eerste entree in de RWI vooraf?

Derkje startte haar leven in Wageningen als dochter van een boerenknecht. Toen zij 29 jaar oud was, trouwde zij in 1884 in Wageningen met de 21 jaar oudere arbeider Gijsbert Hendrikse.¹³²⁸ Voor zover achterhaald had het echtpaar geen kinderen. In 1886 verscheen zij als gezocht in het Algemeen Politieblad. De arrondissementsrechtbank van Arnhem had haar bij verstek tot twee maanden cellulaire gevangenisstraf veroordeeld wegens diefstal.¹³²⁹ In 1888 was de officier van justitie van de arrondissementsrechtbank van Arnhem opnieuw naar haar op zoek om haar ‘een gerechtelijk stuk uit te reiken’.¹³³⁰ Zeven jaar later, in 1895, overleed haar echtgenoot en nog eens vier jaar later dook Derkje voor het eerst in de RWI op.¹³³¹ Zij was inmiddels 44 en stond geregistreerd als koopvrouw.

Hoewel bovenstaande levensbeschrijving vele hiaten toont, lijkt het erop dat Derkje op verschillende, legale en illegale, manieren trachtte te overleven. Dat zij meende -ook al werkte ze nog zo hard- het nergens zo goed gehad te hebben als in de RWI, duidt erop dat haar leven

¹³²⁴ Gemma Blok, *Ziek of zwak. Geschiedenis van de verslavingszorg in Nederland* (Amsterdam 2011) 55-56.

¹³²⁵ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 191.

¹³²⁶ Bevolkingsregister Stadsarchief Rotterdam (Apeldoorn ligt ongeveer 7 km van Beekbergen).

¹³²⁷ Stadsarchief Rotterdam, burgerlijke stand, overlijdensaktes, toegang 999-09, inventaris 1924b, aktenummer 1924.1328. De akte bevat geen adres van de plaats van overlijden en bij degene die de aangifte doet staat ‘zonder beroep’ vermeld. Het is dus onduidelijk of zij ten tijde van haar dood nog gehuisvest was bij het Leger des Heils.

¹³²⁸ Gelders Archief toegang 0207, registratienummer 2670.07, aktenummer 45, registratiedatum 28-11-1884.

¹³²⁹ Algemeen Politieblad 1886.

¹³³⁰ Algemeen Politieblad 1888.

¹³³¹ Utrechts Archief, toegang 481, registratienummer 1156-12, aktenummer 3, registratiedatum 05-01-1895.

verre van gemakkelijk was. Zoals bij meerdere RWI-vrouwen het geval was, trouwde zij met een veel oudere man waardoor ze relatief jong als weduwe achterbleef. Diefstal, drank en bedelarij hadden haar niet alleen in de RWI gebracht, maar haar eveneens meerdere keren, gevangenisstraf en hechtenis bezorgd. Hoewel zij in 1906 naar Wageningen afreisde waar haar broers woonden, lijkt het er niet op dat dezen haar konden (of wilden) helpen, getuige haar snelle terugkeer in de RWI. Het is onduidelijk of zij in die tijd bij de armenzorg had aangeklopt en of zij daar altijd welkom was. Afgaande op haar woorden gaf Derkje de voorkeur aan de RWI en had zij er alle vertrouwen in dat zij daar ‘als het niet ging’ altijd op kon terugvallen in tijden van nood.

Tot 1892 leek Justitie, en ook de RWI zelf, zich weinig te bekommeren om de vraag wat er van de vrouwelijke bedelaars, zwervers en ‘dronkaards’ moest worden als zij de inrichting verlieten. Dat veranderde toen het damescomité in 1892, via een brief van de Leidse afdeling van het Nederlands Genootschap tot Zedelijke verbetering van de Gevangenen, bij de directeur van de RWI aanklopte met het verzoek de ‘verpleegden’ te bezoeken.¹³³² Deze directeur, B.J. Beek, was aanvankelijk zeer huiverig voor bemoeienis door de dames.

De meeste andere gevangenen, waar inmiddels vaak sprake was van eenzame opsluiting in cellen, stonden veel welwillender tegenover het bezoeken van vrouwelijke gevangenen. De reden hiervoor was de regel dat cellulair gestraften dagelijks bezoek moesten ontvangen om het risico op psychiatrische problemen tegen te gaan.¹³³³ Omdat het ondenkbaar was dat vrouwelijke gevangenen in hun cel bezoek van een man ontvingen, boden de damescomités een uitkomst.¹³³⁴ Door alle restricties aan duur en inhoud waren deze bezoeken echter nauwelijks effectief in het bewaken van de geestelijke gezondheid van de gevangenen.¹³³⁵ Door het gemeenschapsregime was dit in de RWI uiteraard niet aan de orde. Dat relatief veel vrouwen vanuit de RWI in een rijkskrankzinnigeninrichting terechtkwamen, had andere oorzaken zoals in vorig hoofdstuk bleek.

In de loop der tijd lijkt er sprake van meer samenwerking tussen het Leidse damescomité en de directie van de RWI. Zo hielp het damescomité op advies van de waarnemend directeur, Jantje Bezema in 1914 met een uitzetje voor haar kind.¹³³⁶ Heika Schreuder, ‘een aardig 19-jarig meisje’ kreeg in 1905 via bemiddeling van de ‘subdirectrice van de RWI, mejuffrouw van der Ven’ een dienst bij het schoolhoofd in Oude Wetering.¹³³⁷

9.2 Het damescomité

Terwijl de RWI-vrouwen afkomstig waren uit de armste regionen van de samenleving, behoorden de leden van het Leidse comité, evenals dat het geval was bij de andere damescomités, tot de Leidse elite: dochters en echtgenoten van notabelen. Zij maakten deel uit

¹³³² Weevers, “...dat ik in dit boek..”, 8.

¹³³³ Annemieke van Drenth and Francisca de Haan, *The rise of caring power. Elizabeth Fry and Josephine Butler in the Netherlands* (Amsterdam 1999) 128; Herman Franke, *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland* (Utrecht 1990) 194-195.

¹³³⁴ De Haan e.a., *The rise of caring power*, 128.

¹³³⁵ Franke, *Twee eeuwen gevangen*, 388-389.

¹³³⁶ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 167.

¹³³⁷ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 102.

van verschillende kerkgenootschappen, wat bij vergelijkbare liefdadigheidsorganisaties van die tijd niet altijd het geval was.¹³³⁸

Veel van de leden van het Leidse damescomité waren ook actief in andere liefdadigheidsorganisaties, waaronder een aantal die speciaal op vrouwen gericht waren. Bij sommigen was er direct of indirect sprake van een link met de vrouwenbeweging. De eerste voorzitter van het Leidse comité, Elisabeth Oort-de Goeje, was getrouwd met Hendrikus Oort, dominee en later hoogleraar theologie in Leiden. Behalve voorzitter van het damescomité was Elisabeth onder andere regentes voor het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis (vanaf 1893). Deze taak legde zij in 1900 vanwege gezondheidsredenen neer. Van het Leidse damescomité bleef zij voorzitter tot vlak voor haar dood in 1906 op 67-jarige leeftijd. Het jaarverslag over 1906 van het Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering der

Elisabeth Oort-de Goeje (privéarchief Mathijs Snouck Hurgonje)

Emma Driessen-von Forckenbeck (Erfgoed Leiden en Omstreken)

Gevangenen noemde haar overlijden een zware slag: Elisabeth vormde ‘de ziel van het Damescomité’. Het in memoriam roemde haar ‘groot medelijden met de verpleegden en hare jarenlange ervaring [...]’. Toen zij door haar ziekte niet meer in staat was zelf naar de Rijkswerkinrichting te gaan liet zij hen soms bij haar komen of correspondeerde zij met hen’.¹³³⁹ Zijzelf kwam niet op een vrouwenkiesrechtledenlijst voor, maar haar man wel.¹³⁴⁰

Haar opvolgster, de rooms-katholieke Emma Driessen-von Forckenbeck, was de echtgenote van Peter Driessen, directeur van de Leidse Katoenmaatschappij. Haar man was enige tijd

¹³³⁸ Jo Turner and Helen Johnston, ‘Female prisoners, aftercare and release. Residential provision and support in late nineteenth-century England’, *British Journal of Community Justice* 13:3 (2016) 35-50, aldaar, 40.

¹³³⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 3 (jaarverslag NGZVG 1906).

¹³⁴⁰ Agnes van Steen, *Van liefdadigheid naar abortusstrijd. Leidse vrouwen en de Nederlandse vrouwenbeweging van 1860-1990* (Dissertatie Universiteit Leiden 2023) 152.

voorzitter van het college van regenten van de rijkswerkinrichting voor vrouwen. Daarnaast zat hij voor de liberalen in de Leidse gemeenteraad en was hij actief in diverse andere besturen in Leiden. Hoewel Emma Driessen klaarstond voor alle armen en zieken die een beroep op haar deden, wilde zij zich nooit aan een liefdadigheidsinstelling binden, op één uitzondering na, zo memoreerde haar dochter in het *Leidsch Jaarboekje* van 1928.¹³⁴¹ Zij was vanaf het begin betrokken bij het damescomité en al 76 jaar toen zij in 1906 het voorzitterschap van Elisabeth Oort-de Goeje overnam.

Een ander lid, Anna Ovink-Koning, vrouw van een hoogleraar in Utrecht, zat in het bestuur van de Coöperatieve Keuken van 'Armenzorg' in Leiden. Zij stond daarnaast op de ledenlijst van de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht.¹³⁴² Berta Juynboll-Kern was penningmeester in het bestuur van bovengenoemde Bond voor Vrouwenkiesrecht, dochter van een hoogleraar en getrouwd met de conservator van het 'Rijks Ethnografisch Museum'.¹³⁴³ Alida Maria van der Lip-Schudel zat in het bestuur van de Leidse afdeling van Tesselschade en in dat van de vakschool voor meisjes.¹³⁴⁴

9.3 De ontmoetingen

In 136 van alle 358 gevallen waarover iets gemeld is in het register, is zeer waarschijnlijk tot zeker sprake geweest van enige vorm van hulp. In 115 gevallen was hulp om uiteenlopende redenen niet aangeboden ('hopeloos', niet nodig/niet gewenst). In de overige gevallen was dat onduidelijk omdat er alleen sprake is van een zeer korte vermelding, zoals: 'naar familie', 'naar man', naar 'Utrecht', 'wederopzending', 'hechtenis' of 'gevangenisstraf'. Dat een vrouw elders nog hechtenisstraf moest ondergaan, betekende niet altijd dat het comité geen ondersteuning bood of dat er geen contact was geweest. Alida Mollien bijvoorbeeld, die nog drie weken hechtenis moest uitzitten, 'wordt aan de dames [damescomité] in den Haag overgedragen'.¹³⁴⁵ Sophia Nicolaas die na ontslag nog zeventien dagen hechtenis tegoeed had in Den Haag, 'wil daarna trachten in Amsterdam werkzaam te zijn aan of in ziekenverpleeginrichtingen, waartoe mevrouw Driessen hoopt haar behulpzaam te kunnen zijn door haren zoon doctor Dr.' [Driessen].¹³⁴⁶ Mogelijk speelde bij de beslissing om wel/geen hulp aan te bieden ook de kans op succes een rol.

Tot slot vermeldt het register de overbrenging van een aantal vrouwen naar Medemblik of Grave. Waarom zij in het register vermeld staan is onduidelijk: het merendeel van hen was daar al drie maanden of langer voor afloop van hun straftijd terechtgekomen. Alleen Grietje Bakker en Klaasien Hollander werden pas tegen het eind van hun straftijd overgeplaatst. In die gevallen zou er sprake geweest kunnen zijn van een ontmoeting.

Herstel van relaties met familie

Afgaande op de aantekeningen van het damescomité gingen 58 vrouwen (terug) naar familie: echtgenoot of gezin (het merendeel: 36), ouders, kinderen of een tante, zus of broer. Soms staat

¹³⁴¹ Rosalie Driessen, 'In memoriam Mevr. E.A.M. Driessen-von Forckenbeck', *Leidsch jaarboekje* 1928.

¹³⁴² Van Steen, *Van liefdadigheid naar abortusstrijd*, 42.

¹³⁴³ Ibidem, 136.

¹³⁴⁴ Ibidem, 49.

¹³⁴⁵ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 126.

¹³⁴⁶ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 42.

alleen aangetekend ‘gaat naar familie’. Eén vrouw ging met een vriendin samenwonen en een andere vrouw ging naar ‘een ouden man, waar zij vroeger ook was geweest.’¹³⁴⁷ In minimaal 26 gevallen was sprake van bemiddeling door het damescomité. Zo nam de man van Derkje Bouvree ‘haar weder op in gevolge van haar belofte nooit meer drank te willen gebruiken’.¹³⁴⁸ Het comité haalde ook de man van Maria Rigthart, die voor bedelarij vastzat, in 1897 over zijn vrouw, ‘die door dronkenschap zijn leven verbitterde’, weer ‘bij zich te ontvangen’. Dit verzoek willigde hij in op voorwaarde dat zij zich een jaar goed zou gedragen, waarmee een lid van het comité haar ‘met aanvankelijk goed gevolg helpt’.¹³⁴⁹ Zij keerde niet terug in de RWI. Antje van Bergen ging in 1899 terug naar haar man in Groningen. ‘Mejuffrouw de Ranitz heeft beloofd toezicht op haar te houden en te proberen haar van de drank af te houden.’¹³⁵⁰ Desondanks was Antje drie maanden later terug in de RWI. De man van Maria Berkhof had geen interesse in hereniging met zijn vrouw. Naar de mening van het damescomité deed zij ‘erg sentimenteel’ over het feit dat haar man, ‘een oppassende fabrieksarbeider’, haar niet meer schreef.

Ik schreef de man of hij toch niet weer eens van zich wilde laten horen daar zijn vrouw zo naar bericht verlangt. Het antwoord bleef uit maar de brief moet de man wel bereikt hebben want mijn adres stond aan de keerzijde der enveloppe vermeld en ik heb hem niet terugontvangen.¹³⁵¹

De man en kinderen van Maria Grift, ‘die slecht bekend staat’, wilden niets voor haar doen.¹³⁵² Het comité kon ook Hendrika Nieuwenhuizen niet helpen omdat men er niet in slaagde informatie over haar zoon te achterhalen.¹³⁵³

In vijf gevallen blijkt de echtgenoot gelijktijdig met zijn vrouw in een rijkswerkinrichting te verblijven. De man van Johanna Spiljard verbleef in de rijkswerkinrichting van Hoorn (voor openbare dronkenschap). Het ‘damesregister’ vermeldt dat Johanna hem een brief schreef ‘waarin zij een volledige schuldbekentenis aflegde en berouw toonde zo slecht geleefd te hebben’.¹³⁵⁴ Hiermee lijkt zij te refereren aan de in die tijd gangbare visie dat zij door het verzaken van haar vrouwelijke plichten medeschuldig was aan (of misschien zelfs de oorzaak) van zijn verblijf in Hoorn.

In minimaal acht gevallen waren kinderen bereid hun moeder op te vangen. De zoon van Elisabeth Straatman, die uit het armenhuis in Amsterdam was weggelopen, ‘zoekt haar vaak op en wil weer voor haar zorgen.’¹³⁵⁵ Weglopen kwam niet vaak voor omdat daar zware sancties opstonden: heropname was vrijwel uitgesloten, evenals bedeling door de diaconie.¹³⁵⁶

¹³⁴⁷ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 95.

¹³⁴⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 6.

¹³⁴⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 31.

¹³⁵⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 64.

¹³⁵¹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 122.

¹³⁵² BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 123.

¹³⁵³ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 61.

¹³⁵⁴ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 167.

¹³⁵⁵ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 76.

¹³⁵⁶ Jeannette Dorsman en Monique Stavenuiter, *Nooit gehuwd, maar niet alleen. Vrijgezelle vrouwen uit de arbeidende klasse in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Hilversum 1993) 145.

In vier gevallen wordt melding gemaakt van hereniging met (één van de) ouders. Rolina van de Linde, die samen met haar vader was betrapt op landloperij, ging met haar vader, die uit Veenhuizen vrijkwam, op een kamer wonen.¹³⁵⁷ Aleida Driesen keerde terug naar haar moeder.¹³⁵⁸

Kinderen terug?

Het comité stond ook Elisabeth van der Hoeven bij:

Haar 8 kinderen waren haar ontnomen door de voogdijraad, daar zij reeds meermalen voor dronkenschap in de RWI was geplaatst. Zij verzocht mij aan mr Kolfschol, secretaris van de voogdijraad te willen verzoeken haar het jongste kind terug te geven, dan zou zij goed oppassen en zich niet meer aan drank te buiten gaan.¹³⁵⁹

De betreffende voogdijraad dacht er echter niet over om dit verzoek in te willigen omdat de moeder regelmatig voor dronkenschap was opgepakt.

Naast de leerplichtwet van 1901 die regelde dat kinderen vanaf hun zesde jaar zes aaneengesloten jaren onderwijs moesten krijgen, traden in 1905 nog drie wetten in werking die kinderen moesten beschermen tegen hun ouders, of de samenleving tegen deze kinderen. Eén daarvan was de Burgerlijke Kinderwet. Deze gaf de rechter de macht om ouders uit de ouderlijke macht te ontzetten als er sprake was van verwaarlozing of van een risico op ‘zedelijke en lichamelijke ondergang’.¹³⁶⁰ Deze verwaarlozing zou vooral aan de orde zijn bij gezinnen die in de achterbuurten van de grote steden leefden.¹³⁶¹ De regionale voogdijraden speelden een belangrijke rol in de uitvoering van de kindervetten. Zij moesten altijd gehoord worden voordat de rechter een besluit kon nemen. Zij adviseerden onder andere over het al dan niet teruggeven van kinderen aan het ouderlijk gezin.¹³⁶² Bij ontzetting uit de ouderlijke macht ging de voorkeur uit naar het plaatsen van kinderen in een gezin van dezelfde kerkelijke gezindte als de ouders. Als kinderen erg verwaarloosd waren kwamen zij in een tehuis terecht.¹³⁶³ Het waren meestal wijkagenten of onderwijzers die de voogddijraden attendeerden op ouders die naar hun idee in gebreke bleven om hun kinderen een goede opvoeding te geven.¹³⁶⁴ Ook de kinderen van eerdergenoemde Johanna Spiljard, die evenals haar man voor openbare dronkenschap opgezonden was, waren door een voogdijraad uit huis geplaatst. Beide echtelieden konden na afloop van hun straftijd bij hun oudste dochter in Delft terecht. Aanvankelijk leek het goed te gaan: ‘herhaaldelijk ontvang ik nog brieven van haar, bezocht haar ook eenmaal in Delft en tot

¹³⁵⁷ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 25.

¹³⁵⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 113.

¹³⁵⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 187-188.

¹³⁶⁰ Nelleke Bakker, Jan Noordman en Marjoke Rietveld- van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500-2000* (Assen 2010) 463.

¹³⁶¹ Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden*, 461.

¹³⁶² Simon Groenveld, Jeroen Dekker en Thom Willemsse. *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wezen- en kinderruizen* (Hilversum 1997), 333-336.

¹³⁶³ Groenveld e.a., *Wezen en boefjes*, 345.

¹³⁶⁴ Ibidem, 343.

nog toe (sept 1916) gaat alles goed'.¹³⁶⁵ Desondanks kwam zij vier jaar later toch weer terug in de RWI, ditmaal voor bedelen.

Familie eerder probleem dan oplossing

Het comité ontraadde Antje Bloemhof terug te gaan naar haar man. Zij was in 1917 samen met haar kind in de RWI beland omdat zij, 'uit wanhoop over het ellendige leven met haar man in drift de woning in brand heeft gestoken'. Vervolgens was zij met haar negen weken oude baby gaan zwerven. 'Naar het oordeel van [...] officier van justitie is de samenleving met haar man verder onmogelijk daar herhaaldelijke twisten en vechtpartijen voorkwamen tussen de beide echtgenoten.' Deze officier had het damescomité gevraagd om Antje te helpen om haar 'zodoende voor ondergang te behoeden'. Antje weigerde bij haar man weg te gaan omdat zij daardoor haar zes andere kinderen zou moeten overlaten aan de 'minder goede leiding van de vader'. Volgens het register had Antje zich in de RWI uitstekend gedragen 'en ook was zij bijzonder goed voor haar kindje geweest'. Omdat er geen bewijs voor de brandstichting was, ontkwam Antje aan vervolging. Met een uitzet voor haar baby en wat kledingstukken van het comité, verliet zij de RWI om terug te keren naar haar zes andere kinderen en haar man.¹³⁶⁶ Zij kwam (in ieder geval tot 1934) niet meer terug in de RWI.

Zowel de echtgenoot van Elizabeth Pieterse, die 'door haar man hiertoe geprest weer aan het drinken gegaan is', als die van Petronella Alvers, 'die haar een vorige keer wel terug wilde vanwege haar grote uitgaanskas', hadden volgens het comité een slechte invloed op hun vrouw.¹³⁶⁷ De voormalige echtgenoot van de 48-jarige rooms-katholieke Maria Vleut 'komt telkens weer bij haar en mishandelt haar ook. Nu wil ze gaarne iets hebben waar ze dag en nacht kan zijn'. Zij had jarenlang gewerkt in het 'Israelisch mannen en vrouwenhuis' in Den Haag. Desondanks wilde de ex-directeur niets voor haar doen omdat zij 'teveel bekend staat voor haar dronkenschap'.¹³⁶⁸ Maria's scheiding dateerde al van 1894, twaalf jaar voordat zij in de RWI belandde. De scheidingsakte vermeldt dat de echtscheiding was uitgesproken 'op grond van zware verwondingen en zodanige mishandeling door de gedaagde jegens de eiseres gepleegd waardoor haar gevaarlijke verwondingen zijn toegebracht'.¹³⁶⁹

Niet alleen echtgenoten, maar ook andere familieleden hadden soms een aandeel gehad in de problematische situatie waarin veel RWI-vrouwen zich bevonden. Een getrouwde dochter van de 71 jaar oude Henriette Bruna 'maakt alles op wat zij bezit, zodat zij vrij snel terug in de RWI is'.¹³⁷⁰ De negentienjarige Margaretha Keizer wilde in 1899 liever naar de Goede Herder, 'waar zij haar hele leven kan blijven' dan naar haar 'slechte vader' terug.¹³⁷¹ Margaretha kwam niet meer terug in de RWI, maar zij zou ook niet haar hele leven in de Goede Herder doorbrengen: negen jaar later trouwde zij in Alkmaar met een koopman. Johanna Kruiff kon 'vanwege onenigheid met haar tweede moeder niet thuis zijn'.¹³⁷²

¹³⁶⁵ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 167.

¹³⁶⁶ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 195.

¹³⁶⁷ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, respectievelijk 119 en 71.

¹³⁶⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 112.

¹³⁶⁹ Haags Gemeentearchief, archief 0335-01 (burgerlijke stand), registratienummer 736, aktenummer 1140.

¹³⁷⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 3.

¹³⁷¹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 65.

¹³⁷² BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 107.

Andersom kwam ook, maar veel minder, voor: dat een vrouw zoveel problemen had veroorzaakt dat familie het had opgegeven om nog enige hulp te bieden. De zoon van Adriana Heyhoff, die 'een ongunstig voorkomen had', schreef aan het comité dat hij 'zoveel verdriet van zijn moeder had gehad dat hij onmogelijk meer iets voor haar doen kon, alles verdronk zij toch [...]'.¹³⁷³ Neeltje Vredenburg, 'een doove vrouw' uit Amsterdam en 'socialist', 'gaat zich herhaaldelijk te buiten aan drank, tot groot verdriet harer familieleden, niet in het minste haar goed oppassende kinderen.' Zij meldde in 1913 'weer als vroeger zakjes te gaan plakken.'¹³⁷⁴

Uit bovenstaande blijkt dat dankzij de bemiddeling van het comité sommige vrouwen weer welkom waren bij hun echtgenoot of gezin en anderen bij kinderen terechtkonden. Maar de geboden hulp had niet altijd succes omdat derden, zoals de voogdijraad of het Israëliisch mannen- en vrouwenhuis, niet wilden meewerken of omdat pogingen tot herstel van de relatie op verzet bij de andere partij stuitten. Daarbij kwam dat familie vaak de oorzaak van de problemen was geweest. In die gevallen moest het comité naar andere oplossingen zoeken.

Onderdak

Voor veel vrouwen (53) was onderdak een groot probleem omdat zij geen familie hadden om naar terug te keren, daar niet welkom waren, of dat pertinent niet wilden. In minimaal 47 gevallen probeerde het damescomité behulpzaam te zijn bij het zoeken naar een onderkomen in een armenhuis, oude vrouwenhuis, minnehuis of bestedelingenhuis. Dit waren instellingen waar ook sprake was van een (zeer basale) vorm van verzorging voor vrouwen die te oud of te ziek waren om te werken. Voor de jongere vrouwen keek het comité naar 'doorgangshuizen', 'reddingshuizen' (van het Leger des Heils) en 'opvoedingshuizen'. Voorbeelden van het laatste waren de rijksopvoedingsgestichten, katholieke instituten zoals De Goede Herder of doorgangshuizen voor 'gevallen' en 'boetvaardige' meisjes, zoals die van De Ranitz in Groningen. Heropvoeding en onderricht in huishoudelijke werkzaamheden moest ervoor zorgen dat zij vervolgens in een werkkring (meestal als dienstbode) aan de slag konden. In de loop van de negentiende eeuw ontstonden steeds meer categorale en gespecialiseerde vormen van hulp en opvang voor bijvoorbeeld ouderen, zieken, jongeren, 'drankzuchtigen', geesteszieken, wezen en 'gevallen' vrouwen. Het dagelijks leven in veel van de jeugdinstituten was gebonden aan strenge regels en er heerste vaak een sterk moralistisch regime.¹³⁷⁵ Afhankelijk van het personeel waren er wel wat verschillen en vonden de reglementen niet altijd één op één een vertaling in de dagelijkse praktijk.¹³⁷⁶

¹³⁷³ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 129.

¹³⁷⁴ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 152.

¹³⁷⁵ Saskia Bultman, *Constructing a female delinquent self. Assessing pupils in the Dutch State Reform school 1905-1975* (Dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen 2016) 56-70, Geertje Dimmendaal, *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz 1941-1967* (Groningen 1998) 21-26; Laura Nys, *Het hart van Gabriel B. Jongeren en hun gevoelens in Belgische heropvoedingsinstellingen voor jeugddelinquenten, 1890-1965* (Dissertatie Universiteit Gent 2020) o.a. 205-210 en 194-199; Suzanna Jansen, *Het Pauperparadijs* (Amsterdam 2008) 161-162.

¹³⁷⁶ Nys, *Het hart van Gabriel B.*, 19.

Die strikte discipline gold ook in oudevrouwenhuizen en armenhuizen: reden waarom veel oudevrouwen de gang daarheen zo lang mogelijk uitstelden.¹³⁷⁷ Deze instellingen waren vaak in handen van (meestal religieuze) particulieren. Om toegelaten te worden moesten de gegadigden niet alleen tot de juiste godsdienst behoren, maar ook van ‘onbesproken zedelijk gedrag zijn’. Sommige instellingen waren hier echter strenger in dan anderen.¹³⁷⁸

Roken en alcohol waren meestal verboden en het ontvangen van bezoek of zelfs de deur uitgaan was aan strenge regels onderworpen. Slapen, maaltijden en verplichte godsdienstoefening waren aan vaste tijden gebonden.¹³⁷⁹ Datzelfde gold voor de werkzaamheden waartoe de meeste ouderen verplicht werden, voor zover zij daartoe in staat waren. Voor vrouwen betekende dat wederom vaak naaien en breien, zoals in het Evangelisch Luthers oudevrouwenhuis in Amsterdam, of wassen en helpen in de keuken. Hierdoor konden deze instituten bezuinigen op personeel. Het geld dat de vrouwen met naaiwerk voor anderen verdienden, kwam deels ten goede aan hun levensonderhoud en kregen zij deels uitgekeerd als zakgeld. Bij opname in een oudevrouwenhuis moesten de vrouwen al hun bezittingen aan de regenten geven en bij het ‘uitgaan’ moesten zij vaak gekleed gaan in een uniform van de instelling.¹³⁸⁰ Slapen geschiedde op slaapzalen die naar sekse gescheiden waren, evenals de verblijfsruimtes. Zelfs echtelieden moesten zich hiernaar schikken en zagen elkaar dus nauwelijks meer: alleen buiten de instelling konden ze elkaar nog ontmoeten.¹³⁸¹ Voor de meesten was het oudevrouwenhuis dan ook geen aantrekkelijk perspectief.¹³⁸² Het gemeentelijk armenhuis in Amsterdam, waar veel RWI-vrouwen wel eens verbleven hadden, was bestemd voor de allerarmsten. Hier kwamen vooral ‘ouden van dagen, ongeneeslijk zieken, idioten en van de zoodanigen, wier opname in een gesticht overeenkomstig de armenwet onvermijdelijk is’.¹³⁸³

In 36 gevallen lukte het een vrouw of meisje tijdelijk of misschien zelfs permanent in één van bovengenoemde instellingen onder te brengen. Het comité volgde vaak nog enige tijd het resultaat van hun bemiddelingen. Rika van Raalte kwam toen zij de RWI voor de vijfde keer verliet, terecht in ‘het Israëlsche oude mannen en vrouwenhuis’ en keerde niet meer terug in de RWI.¹³⁸⁴ Soms meldde het damescomité expliciet dat het een enorme inspanning had gevergd om onderdak voor iemand te vinden. Dit was onder andere het geval bij Aaltje Weggemans, ‘een goedig oud besje’, waarvoor met ‘veel veel moeite [onderstreping in de tekst zelf] eene plaats in het bestedelingenhuis in [...] Den Haag gevonden wordt’.¹³⁸⁵ Datzelfde gold voor Jansje de Groot: ‘met vereende krachten [...] een plaats bezorgd in het minnehuis

¹³⁷⁷ Dorsman e.a., *Nooit gehuwd, maar niet alleen*, 137; Marco van Leeuwen, ‘Amenzorg 1912-1965: van centrum naar periferie’ in: Jacques van Gerwen en Marco H.D. van Leeuwen eds., *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico’s, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de middeleeuwen* (Amsterdam/Den Haag 1998) 520-569, aldaar 558-559.

¹³⁷⁸ Dorsman e.a., *Nooit gehuwd, maar niet alleen*, 139.

¹³⁷⁹ Auke van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de 19^e eeuw* (Amsterdam 2012) 383; Dorsman e.a., *Nooit gehuwd, maar niet alleen*, 141-142.

¹³⁸⁰ Dorsman e.a., *Nooit gehuwd, maar niet alleen*, 141 en 143.

¹³⁸¹ Van der Woud, *Koninkrijk*, 383; Dorsman e.a. *Nooit gehuwd, maar niet alleen*, 140.

¹³⁸² Dorsman e.a., *Nooit gehuwd, maar niet alleen*, 71.

¹³⁸³ Ibidem, 139.

¹³⁸⁴ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 84.

¹³⁸⁵ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 83.

alhier'.¹³⁸⁶ In de politiek drong begin twintigste eeuw het besef door dat gebrek aan ondersteuning door lokale armbesturen medeverantwoordelijk was voor het hoge percentage recidivisten onder de landlopers.¹³⁸⁷ Behalve eerdergenoemde Derkje Severs, bezorgde het comité ook Sypke Schuil een plaats in een instelling voor 'drankzuchtigen', in dit geval het huis van de Nationale Christen Geheelonthouders Vereeniging in Veendam.¹³⁸⁸

Zij gedroeg zich hier uitstekend schreef zelf herhaaldelijk totdat ze kort voor haar ontslag daar na er 5 maanden te zijn geweest weg liep. Ze zoekt in Amsterdam haar oude kennis een dronkaard weer op. Het was ons gelukt eene haar passende betrekking te vinden.¹³⁸⁹

In elf gevallen mislukten de pogingen, hetzij omdat de vrouw zelf uiteindelijk niet wilde meewerken of omdat haar reputatie opname in een armenhuis of vergelijkbare instelling in de weg stond.

Eerdergenoemde Adriana Heyhoff 'wiens kinderen niets meer van haar wilden weten' bleek nooit aan te zijn gekomen bij het 'tehuis voor oude vrouwen' in Utrecht dat het comité in 1909 voor haar geregeld had.¹³⁹⁰ De 50-jarige Alberdina Peels, ontslagen 1 april 1899,

wilde in het Minnehuis in Leiden opgenomen worden. Terwijl er alle moeite voor haar gedaan werd en zij uitbesteed was bij een zeer fatsoenlijk gezin [...] heeft zij zich iedere dag bedronken. Zij nam zelfs de drankfles mee naar bed. Na de vermaning van het lid van het comité heeft zij deze op straat uitgescholden en is spoorloos verdwenen.¹³⁹¹

Ook doorgangshuizen kwamen regelmatig als (tijdelijke) oplossing naar voren. Doorgangshuizen waren door christelijke filantropen opgerichte en bestuurde huizen, bedoeld als tijdelijke opvang voor mensen die hulp nodig hadden in afwachting van een meer definitieve oplossing. Meestal ging het om ongehuwde (aanstaande) moeders, prostituees, ontslagen gevangenen of (half-)wezen. Een aantal van deze huizen was in handen van de Verenigingen ter Opbeuring van Boetvaardig Gevallen Vrouwen.¹³⁹² Deze huizen hadden niet alleen hulp in de vorm van onderdak en verzorging, maar ook gedragsverbetering als doelstelling. Helena van Mastbergen was nog maar 20 jaar oud toen zij in 1898 met haar, tijdens het verblijf in de RWI geboren, kind vrijkwam:

Zeer veel moeite voor haar gedaan. Haar verhalen over haar voogd te Numansdorp waren niet allen juist, daar kan zij niet meer heen, zij kan niet op zichzelf staan, wil niet

¹³⁸⁶ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 81.

¹³⁸⁷ Gerben de Vries, *Honderd jaar gemeenschapsregime in Esserheem Veenhuizen 1895-1995* (Arnhem 1995) 45.

¹³⁸⁸ M.J.B. Schouten en M. van Tielhof, *Verenigingen voor armenzorg en armoedepreventie in Nederland in de negentiende eeuw* (<http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/Armenzorgverenigingen>).

¹³⁸⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 75.

¹³⁹⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 129.

¹³⁹¹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 63.

¹³⁹² Schouten e.a., *Verenigingen voor armenzorg en armoedepreventie*.

met haar kind naar het doorgangshuis waar men beiden voor 2 gulden per week wil opnemen, zij zou daar aan werkhuizen geholpen kunnen worden, veel moeite na alles voorgesteld steeds maar;’ ik wil van mijn kind niet af’.¹³⁹³

Waarom Helena bang was dat haar kind afgepakt zal worden in het doorgangshuis is niet helemaal duidelijk. Wat wel duidelijk blijkt, is dat het betreffende lid van het damescomité het niet eens was met haar beslissing niet op dit aanbod in te gaan. Misschien had Helena verhalen over de ervaringen van anderen gehoord met dit soort instituten. In het Verenigd Koninkrijk waren nogal wat instellingen voor ‘gevallen vrouwen’, waaronder The Good Shepherd, waar vrouwen hun (buitenechtelijk geboren) kinderen niet bij zich mochten houden.¹³⁹⁴ Mogelijk was dit in vergelijkbare Nederlandse instituten eveneens het geval. In de Ierse workhouses was de gangbare praktijk om kinderen ouder dan twee jaar van hun ouders te scheiden.¹³⁹⁵

Maartje Munter was 22 jaar toen zij, na een verblijf van vier maanden, in 1913 de RWI achter zich kon laten. In 1910 was zij, waarschijnlijk bij haar ouders thuis –haar vader deed de aangifte–ongetrouwd bevallen van een levenloze zoon.¹³⁹⁶ Volgens het inschrijfregister van het damescomité verbleef zij daarna korte tijd in het doorgangshuis in Groningen vanwaar zij ‘ging dienen’ bij een boer. Dit doorgangshuis had tot doel: ‘Verzorging van afgedwaalde, hulpbehoevende vrouwen en meisjes o.m. ongetrouwde moeders, halfweezen, voogdij-regeeringskinderen, vrije pupillen [...]’ Jongens waren tot zes jaar welkom, meisjes tot 21 jaar.¹³⁹⁷ Maartje kwam in de RWI terecht omdat zij ‘na ongenoegen’ was weggelopen uit haar dienst. Vervolgens ‘geen heg of steg meer hebbende nam de politie haar op’.¹³⁹⁸ Het damescomité getroostte zich veel inspanningen om haar onder dak te brengen: het betreffende lid nam contact op met haar ouders en ook met degenen bij wie zij het laatst gewerkt had. Geen van allen wilde Maartje echter terugnemen. Uiteindelijk vond zij onderdak in het doorgangshuis Bethanië van de protestantse ‘Vereeniging tot behoud van boetvaardige gevallen vrouwen’ (prostituees en ongetrouwde moeders) in Rotterdam.¹³⁹⁹ Aanvankelijk leek het goed te gaan, maar toen zij na drie maanden ‘een dienst’ kreeg, was zij met achterlating van haar kleren weggelopen. Toen reclassering haar opspoorde, deelde het departement mede dat zij weigerde naar Bethanië terug te keren en dat ‘de reclassering van Maartje dus geheel mislukt is’.¹⁴⁰⁰ Maartje keerde niet meer terug in de RWI. Rotterdam lijkt haar eindstation te zijn geweest. Drie jaar later in 1916 trouwde zij hier, 26 jaar oud, met de 34-jarige Albertus Clasquin, los werkman. Laatstgenoemde had eerder in de RWI in Hoorn gezeten. Toen zij in 1951 op 60-

¹³⁹³ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 54.

¹³⁹⁴ Olwen Purdue, ‘A gigantic system of casual pauperism: The contested role of the workhouse in late nineteenth-century Belfast’ in: Beate Althammer, Andreas Gestrich en Jens Gründler eds., *The welfare state and the ‘deviant poor’ in Europe, 1870-1933*, 42-57, aldaar 55.

¹³⁹⁵ Elaine Farrell, ‘Poor prison flowers. Convict mothers and their children in Ireland, 1853-1900’, *Social History* 41:2 (2016) 171-191, aldaar 176.

¹³⁹⁶ Noord-Hollands Archief (Haarlem), archief 358.33, registratienummer 31910, aktenummer 173, registratiedatum 21-07-1910, akteplaats Den Helder (overlijdensakten).

¹³⁹⁷ Mr. J. Everts, *Gids voor maatschappelijk hulpbetoon in Nederland* (Zeist 1933) B 81-82

¹³⁹⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 138

¹³⁹⁹ <https://resources.huylgens.knaw.nl/armenzorg>

¹⁴⁰⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 138 en 139.

jarige leeftijd overleed, was zij nog steeds getrouwd met Albertus en woonachtig in Rotterdam.¹⁴⁰¹

Ook voor de 40-jarige Geesje Bakker, voor de tweede keer in de RWI en op haar vonnis vermeld als koopvrouw, leek een doorgangshuis in 1898 de beste oplossing. Dit werd met veel moeite voor haar gevonden in Leiden. Ondanks haar slechte reputatie, ‘de berichten over haar verleden waren [.....] niet zeer gunstig’, had zij zich in de RWI heel goed gedragen. Zij kon in dienst komen bij een bleker in Leiden, terwijl zij haar onderdak in het doorgangshuis hield. Dit leek in eerste instantie goed te gaan, ‘Geesje was gewillig’, maar kort daarna verdween zij.¹⁴⁰² Maartje en Geesje waren niet de enigen die een doorgangshuis voortijdig verlieten.

Rooms-katholieke opvang: verbetering?

De 30-jarige Frederika Panboer, van wie de ouders haar ‘herhaaldelijk verstandige brieven schreven die zij mij ook lezen liet’, kreeg een mantel en kon door tussenkomst van de pastoor in de Anna Stichting terecht,

van waaruit getracht zou worden haar een betrekking te bezorgen. Heel veel lust had zij niet om daar heen te gaan daar zij vreesde dat men haar diensten zo goed zou kunnen gebruiken en het lang zou duren voordat zij eer verdienen kon. Hetzelfde was haar overkomen in Den Haag in het Reddingshuis van het Leger des Heils waar zij naar ik meen haast anderhalf jaar bleef en heel hard werken moest.¹⁴⁰³

Waarschijnlijk was de Anna Stichting redelijk vergelijkbaar met het eerdergenoemde instituut De Goede Herder, waar minimaal acht andere katholieke meisjes door bemiddeling van het damescomité terechtkwamen.

Johanna Carolina Zon kwam, negentien jaar oud, eerder vrij dankzij een gratieverzoek. Na ‘een jaar vrij goed opgepast te hebben’ ontsloeg De Goede Herder haar in maart 1907 wegens wangedrag. Zij keerde terug naar haar ouders.¹⁴⁰⁴ Jansje van Beek daarentegen, die gelijktijdig met haar moeder Theresia van Beek in de RWI verbleef, hield het lang uit in ‘De Goede Herder’. Zij was daar op haar eigen verzoek geplaatst.¹⁴⁰⁵ De zeventienjarige Adriana Bosch kon, dankzij de bemiddeling van deken Dessens en kapelaan Moezel, na veel moeite terecht in de Goede Herder in Velp. De Goede Herder in Leiderdorp had geen plek en een poging om haar in de Goede Herder in Tilburg te plaatsen strandde. De reden hiervoor was dat zij tijdens een eerder verblijf aldaar verwijderd was ‘om de kinderen’.¹⁴⁰⁶ Inderdaad stond zij een jaar eerder, in 1904, ingeschreven in het liefdesgesticht Goirke in Tilburg. Op 20 november 1905 werd zij vanuit daar overgeschreven naar de RWI in Leiden (waar zij toen al sinds begin oktober van datzelfde jaar verbleef).¹⁴⁰⁷ Waarschijnlijk was zij na haar ‘verwijdering’ uit het

¹⁴⁰¹ Archief Rotterdam, toegangsnummer 999-09 (burgerlijke Stand Rotterdam), overlijdensakten inventarisnummer 1951II, aktenummer 1951.8.

¹⁴⁰² BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 53.

¹⁴⁰³ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 148-150.

¹⁴⁰⁴ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 103.

¹⁴⁰⁵ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 15.

¹⁴⁰⁶ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 106.

¹⁴⁰⁷ Bevolkingsregister Tilburg, inv.nr. 1540 1900-1910 Deel 54, Gasthuis, St. Jozefgesticht, Liefdesgesticht Goirke.

‘liefdesgesticht’ gaan zwerven en zo in de RWI terechtgekomen. In Velp leek het vooralsnog goed te gaan: ‘Na een jaar verblijf kon de eerwaarde moeder getuigen dat zij haar best deed en vorderingen ten goede maakte.’¹⁴⁰⁸

Voor meisjes onder de 21 moest zowel kostgeld als een uitzet betaald worden. Het damescomité nam meestal een deel van de jaarlijkse bijdrage voor haar rekening. In het geval van Adriana doneerde de Leidse afdeling van het Genootschap 35 gulden en legde mevrouw Driessen, de voorzitter van het damescomité, de overige 25 bij.¹⁴⁰⁹ Voor de meerderjarige Johanna Kruijff, die niet met haar stiefmoeder overweg kon, was geen bijdrage nodig.¹⁴¹⁰

Gezien de in hoofdstuk 7 besproken recente berichtgeving in de NRC over de praktijken in De Goede Herder is het de vraag of de betrokken meisjes daar zoveel beter af waren. Hierbij geldt de kanttekening dat de naar buiten gekomen ervaringen van geruime tijd later dateren. Het damescomité leek in die periode geen reden te zien om aan de meerwaarde van een verblijf in de Goede Herder te twijfelen.

Andere vormen van onderdak

Als onderdak bij een armenzorginstelling niet lukte, kwam soms een logement in beeld. Maria Provilie, die juni 1900 de RWI verliet

wenst naar het armenhuis te Rotterdam. Onze pogingen haar daar te plaatsen leden schipbreuk. Toen trachten wij een ander onderkomen te vinden, ook tevergeefs. Nu zal zij naar een logement gaan totdat zij opgenomen kan worden en anders komt zij hier waar zij het goed had maar weer terug. Zij was hier opgenomen omdat zij zonder onderdak was.¹⁴¹¹

En Maria kwam terug: binnen twee maanden stond zij weer voor de rechtbank in Den Haag. Deze keer zou zij de RWI niet meer verlaten: zij overleed zeven maanden na haar aankomst in de RWI. Eén vrouw ging naar een kraaminrichting en drie anderen naar een ziekenhuis. Onduidelijk is of hierbij sprake was van bemiddeling door het comité. Adriana Stek, ‘een zwak vrouwtje’ van 53 jaar dat wegens ziekte langer in de RWI moest blijven, kon ondanks alle correspondentie daartoe van het damescomité niet in een ziekenhuis terecht. Zij was voor de zesde keer in de RWI. Het damescomité stuurde haar daarom naar het doorgangshuis in Utrecht ‘waar ze weer vandaan is gelopen zeggende het niet uit te kunnen houden.’¹⁴¹² Zij kwam nog twee keer terug in de RWI waar zij uiteindelijk in 1907 zou overlijden.

Zoals boven al aangegeven, was er regelmatig sprake van een combinatie van verschillende vormen van ondersteuning: bij werk en onderdak of bij onderdak en psychische steun. Voor ‘vrouw Wilkens’ vond het comité in 1903 ‘met weinig moeite’ een ‘kosthuis en werk aan een waschinrichting te Rotterdam. Zij is echter niet naar dien dienst gegaan, maar

¹⁴⁰⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 106.

¹⁴⁰⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 106.

¹⁴¹⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 107.

¹⁴¹¹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 67.

¹⁴¹² BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 89.

verkoos het slechte leven van vroeger te hervatten'.¹⁴¹³ Everdine Marks trad in dienst in een logement aan de Warmoestraat en was 'onder toezicht gesteld van het Leger des Heils'.¹⁴¹⁴

Materiële goederen

Het comité ging terughoudend om met verzoeken om geld of materiële goederen. Alleen in die gevallen dat de 'uitgaanskas' hiervoor niet toereikend was en reputatie en gedrag dit niet in de weg stonden was sprake van honorering. Deze terughoudendheid was overeenkomstig de visie van het Genootschap (NGZVG) dat hulp in dienst moest staan van gedragsverbetering.¹⁴¹⁵ Margaretha Scharenburg vroeg kousen maar verdiende naar het oordeel van het comité genoeg om dit zelf te bekostigen.¹⁴¹⁶ Geertruida de Kamper had een goede uitgaanskas en daarom geen ondersteuning nodig.¹⁴¹⁷ Geertruida van Zwieten kreeg de verlangde omslagdoek niet omdat haar lastig gedrag een slecht voorbeeld was voor haar medeverpleegden.¹⁴¹⁸ Ook Hielke Mostert, 'vrouw van slechte zeden' kwam aldus de directeur van de RWI voor geen ondersteuning in aanmerking.¹⁴¹⁹ Blijkbaar vroeg het comité, in geval van twijfel, ook advies aan de directie van de RWI.

Maar Johanna Blokhuisen was 'zeer dankbaar voor een hemd en eene broek door het comité aan haar verstrekt'.¹⁴²⁰ Johanna van der Pol kreeg een 'boezelaar en zwart kapje'. Sibbeltje de Blauw werd ruim bedeed met een uitzet van 'hemden, borstrokken, broeken, kousen, schoenen, een rok, jaquet [?] en boezelaars'. Zij was 56 jaar oud en vroeg bij haar vertrek uit de RWI in 1909 'om kleren om dan in haar dorp uit werken te kunnen gaan'. Sibbeltje had zich 'uit armoe' laten opnemen, leed aan toevallen en was zeer hulpbehoevend'. Volgens de directrice én het damescomité was zij 'waard geholpen te worden'. Haar echtgenoot had zich voor de wintermaanden voor Veenhuizen aangemeld.¹⁴²¹

Engelina Hollevoet, die in 1890 voor de tweede keer in de RWI belandde, kreeg zelfs een naaimachine. Zij stond als gehuwd geregistreerd, maar bleek verlaten. Het register meldt dat zij niet terug wilde naar Amersfoort waar haar man met een andere vrouw leefde. Engelina huurde een kamer in Leiden en wilde met naaien en breien in haar onderhoud voorzien. Het comité had er niet al te veel vertrouwen in: 'er bestaat echter de vrees dat zij tot hare gewoonte de dronkenschap zal terugkeren'.¹⁴²² Deze angst werd bewaarheid: Engelina 'verkochte alles wat zij bezat, zelfs de naaimachine door welwillendheid van mevrouw van der V. verkregen' om drank te kunnen kopen.¹⁴²³ Drie maanden later, in december 1892, was zij terug in de RWI

¹⁴¹³ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 82.

¹⁴¹⁴ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 11.

¹⁴¹⁵ Jean-Paul Heinrich, *Particuliere reclassering en overheid in Nederland sinds 1823* (Gouda 1995) 78.

¹⁴¹⁶ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 114.

¹⁴¹⁷ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 168.

¹⁴¹⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 159.

¹⁴¹⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 181.

¹⁴²⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 19.

¹⁴²¹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 133.

¹⁴²² BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 7.

¹⁴²³ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 7.

Mevrouw van der V. was waarschijnlijk Anna van der Vlucht, geboren Rauwenhoff, vrouw van hoogleraar Willem van der Vlucht. Hij was actief in de Vereeniging tot Verbetering van den

dankzij een veroordeling voor landlopen. Toen zij twee jaar later ‘ernstig’ van plan was haar leven te beteren, kon zij dankzij het comité terecht in een toevluchtshuis van het Leger des Heils in Den Haag. ‘Zij heeft geweigerd toen zij zou gaan, maar is naar elders vertrokken’.¹⁴²⁴ Engelina had geen gemakkelijk leven gehad. Van de minimaal tien kinderen, die zij samen met haar echtgenoot had gekregen, kwamen er minstens vijf vroegtijdig te overlijden, op de leeftijd van respectievelijk één jaar, vier jaar, twintig maanden, één maand en één jaar. Zij kwam in totaal vier keer in de RWI terecht tot zij, zeven maanden na haar laatste verblijf daar, in Leeuwarden overleed. Misschien had zij onderdak gevonden bij haar broer, die de aangifte deed.¹⁴²⁵

In totaal zijn twintig gevallen gevonden waarin een verzoek om materiële hulp was gehonoreerd. Afgaande op de korte rapportages in de jaarverslagen van het NGZVG moeten dat er echter veel meer geweest zijn: in 1895 alleen al, waren 48 vrouwen aan kleding of aan een ‘kleine geldelijke gift’ geholpen.¹⁴²⁶

Hulp bij levensonderhoud

In totaal 62 vrouwen gaven aan dat zij (onder andere) hulp wilden bij het vinden van werk. Het damescomité hielp minimaal 27 van hen met het vinden van een betrekking. Dit betrof meestal een ‘dienst’ of schoonmaakwerk, soms naai- of breiwerk en een enkele keer werk in een fabriek of een blekerij.

Martha Snellenberg die in 1898, 57 jaar oud, voor de vierde keer de RWI verliet wilde werkhuizen zoeken in Leiden ‘waarvoor de dames haar behulpzaam zullen zijn omdat zij goede getuigen [onderstreping in de tekst zelf] uit de RWI medeneemt’.¹⁴²⁷ Zij zou nog vier keer terugkomen in de RWI. Toen zij een volgende keer, negen jaar en vier opzendingen later, opnieuw opdook in het damesregister gaf zij aan niets nodig te hebben.¹⁴²⁸ De 38-jarige Engelbertha Waenink kwam in aanmerking voor een dienst ‘als meid alleen bij juffrouw Scheindel in de Maarsmansteeg’ in 1895. Zij wekte de indruk van een ‘stil, bedaard, fatsoenlijk meisje’.¹⁴²⁹ Dina van Mark en Antoinette Pfijsfer konden, eveneens in 1895, aan de slag in de nabijgelegen conservenfabriek van de firma van Nieuwenhuijzen.¹⁴³⁰

Ook het vinden van een geschikte werkkring kostte vaak behoorlijk wat inspanning. Voor Johanna Smolders bleek haar leeftijd (45) een beletsel om in 1906 in een weverij aan de slag te kunnen. Zij vertrok vervolgens naar Eindhoven, in de verwachting daar meer kans van slagen te hebben omdat ze daar bekend was.¹⁴³¹ Dit kan erop duiden dat zij daar beter de weg

Maatschappelijken en den Rechtstoestand der Vrouw in Nederland. Anna zelf zat onder andere in het bestuur van het Leidsche Volkshuis en in de Vereniging voor Armenzorg. Zij zat ook in het tentoonstellingscomité De Vrouw 1813-1913. Zie Van Steen, *Van liefdadigheid tot abortusstrijd*, 42 en 45.

¹⁴²⁴ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 14

¹⁴²⁵ Overlijdensregister 1900, archiefnummer 1002, gemeentebestuur van Leeuwarden, 1811-1941 - Historisch Centrum Leeuwarden, inventarisnummer 3786, aktenummer 0322.

¹⁴²⁶ BHIC, 204, inv.nr. 1 (jaarverslagen Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering van de Gevangenen 1884-1911)

¹⁴²⁷ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 43.

¹⁴²⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 117.

¹⁴²⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 16.

¹⁴³⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 21 en 22.

¹⁴³¹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 108.

wist, maar kan ook betekenen dat zij daar bekend stond als een goede werknemer. Zoals verderop uitgebreider aan de orde komt, werd van nogal wat RWI-vrouwen gezegd dat zij goed konden werken.

De 28 vrouwen die aangaven (weer) met ‘negotie’ langs de deuren te willen gaan, hadden vaak geen behoefte aan ondersteuning van het comité. Antonia Boogers, een weduwe van 66 jaar oud die aan één oog blind was, ‘wilde niet voortgeholpen worden’. Zij ‘vond de bedoeling van de dames heel vriendelijk, maar verlangde te veel naar haar vrijheid en zou van haar uitgaanskas negotie kopen en haar oude baantje van “met negotie lopen” weer opvatten’ in 1916.¹⁴³² Waarschijnlijk konden de meesten van hun uitgaanskas voldoende koopwaar aanschaffen. In een enkel geval hielp het comité, zoals bij de 80-jarige Anna Ingeneger die een mandje negotie kreeg. De 59-jarige Anna te Beck, die mank liep, ontving in 1898 zowel van de pastoor als van één van de leden van het comité een bijdrage van vijf gulden voor negotie. Een maand later echter lag het geld nog steeds in bewaring bij de voorzitter van het damescomité. Conclusie van het comité: ‘tot dusverre mankeert echter de zekerheid hiervan’.¹⁴³³

Mentale steun

Tot slot was sprake van mentale of psychische steun via gesprekken of correspondentie, al dan niet in combinatie met bovengenoemde activiteiten. Elisabeth Pieterse ‘is vervuld van de beste voornemens om het drinken te laten’ aan de vooravond van haar vertrek uit de RWI in 1908.

Ik sprak met haar af om haar tien dagen na haar ontslag eens een brief te schrijven waar ze uiterst gevoelig voor scheen. Ze zou mij eerlijk op alles antwoorden, had niets nodig [...] reeds verscheiden malen schreef ik haar, ontving altijd direct een brief van 4 zijdjes vol terug met goede berichten, zij heeft volop breiwerk en verdient flink en hoopt dat zij in haar huishouding zal kunnen blijven dus 4,5 maand heeft zij zich goed gehouden, hopen wij dat ik in dit boek nog eens zulke gunstige mededelingen aangaande haar zal kunnen bijbeschrijven.’¹⁴³⁴

Ook Antonia Maria Rozendaal kreeg veel aandacht, zo blijkt uit de korte aantekening ‘al mijn praten hielp niet. Het was droevig’. Zij overleed in 1914 in de RWI, 38 jaar oud.¹⁴³⁵ Bovengenoemde aantekening roept de vraag op of de betrokken vrouw misschien zelf de hand in haar dood had gehad. Hierover is echter niets terug te vinden in de geraadpleegde bronnen.¹⁴³⁶

Er zijn meerdere verwijzingen naar correspondentie tussen de RWI-vrouwen en de leden van het comité, die regelmatig een vinger aan de pols wilden houden. Regelmatig bevat het register enige tijd later een tweede bericht, soms positief: ‘nog eens gehoord dat zij het goed maakt’. Soms echter ook teleurstellend: ‘is helaas [...] weer aan het drinken geslagen’.¹⁴³⁷ Er

¹⁴³² BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 185.

¹⁴³³ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 39.

¹⁴³⁴ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 119 (ook deels geciteerd in Weevers, “...dat ik in dit boek”).

¹⁴³⁵ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 163.

¹⁴³⁶ NL-HaNA, Rijkswerkinrichting Leiden, 3.5.06, inv. nr 8 (deze inventaris bevat onder andere een overzicht van de uitgaande stukken tussen 1910-1916).

¹⁴³⁷ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 74 en 119.

waren er ook die, ondanks de belofte te schrijven, het af lieten weten. Eerdergenoemde Geertruida van Zwieten, die geen omslagdoek kreeg in 1913 was:

van plan zich te Amsterdam te vestigen als schoonmaakster, zich aan te sluiten bij een geheelonthoudersbond en steun te zoeken bij een protestant geestelijke. Zij belooft te schrijven hoe het verder met haar gaat. Geen nader bericht heb ik van haar ontvangen.¹⁴³⁸

Succes niet gegarandeerd

Succes was niet altijd gegarandeerd. Heike Schreuder 'een aardig negentienjarig meisje' kreeg via bemiddeling van de adjunct-directrice van de RWI een dienst. Zij kreeg echter al snel ruzie met 'haar mevrouw' en vertrok. Ook in een andere dienst was 'veel op haar gedrag aan te merken en was zij eensklaps verdwenen'.¹⁴³⁹ Johanna Venenberg, een 'flinke vrouw' van veertig jaar oud krijgt 'met veel moeite', aldus de aantekeningen, een betrekking als werkster in het Binnengasthuis in Amsterdam. Maar nadat zij zich de dag van haar ontslag gemeld had bij het hoofd van het personeel in het Gasthuis, was zij 'weggebleven zonder iets van zich te laten horen'. Toen zij negen jaar later, eind maart 1908, op het punt stond de RWI voor de tweede maal te verlaten, kwam zij opnieuw in contact met het damescomité. Zij was inmiddels 49 en van een 'flinke vrouw' veranderd in een vrouw die was 'uitgeput door ziekte' en zichzelf 'uit armoe' had aangegeven. Desondanks wilde zij in maart 1908 zien in Alkmaar of Amsterdam 'waar ze goed bekend is, als werkster voor de aanstaande schoonmaak haar geld te verdienen, wat ze stellig denkt dat haar wel gelukken zal'.¹⁴⁴⁰ Misschien was schoonmaakwerk ook enigszins seizoengevoelig in die zin dat er in de lente meer emplooi was voor werksters door de voorjaars schoonmaak. Soms leek het werkhuis de enige oplossing. In deze stedelijke werkhuisen werden de armen overdag aan het werk gezet in ruil voor (karige) geldelijke steun of hulp in natura.¹⁴⁴¹

Niet gewenst of niet nodig

In totaal 61 vrouwen gaven aan dat zij geen hulp wensten. Een enkeling was daar zeer stellig in zoals Sophia Boekhorst, die in 1917 aangaf dat zij 'volstrekt geen hulp' wenste. Bij een eerdere ontmoeting in 1916 had het damescomité aangetekend dat zij (66 jaar oud) 'het beste verzorgd zou zijn in een inrichting voor ouden van dagen, doch wenst dit niet'.¹⁴⁴²

Naast vrouwen die gelijk al aangaven dat zij geen hulp wilden, waren er minimaal 41 vrouwen die zich aanvankelijk ontvankelijk voor hulp toonden maar hier in tweede instantie op terugkwamen. Zij gingen ervandoor, lieten niets meer van zich horen of vielen vrij snel weer terug in hun oude gewoontes. Jacoba Pouw, 'die het comité enkele vaste werkdagen heeft

¹⁴³⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 159. De directrice moet C.J.J. de Gelder geweest zijn. Zij was in 1906 als adjunct-directrice benoemd en had na het vertrek van directeur Gijse Weenink in 1911 het directeurschap waarschijnlijk enkele jaren waargenomen totdat F.N. Leddy als directeur aantrad.

¹⁴³⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 102.

¹⁴⁴⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 121.

¹⁴⁴¹ Zie voor het stedelijk werkhuis in Leiden: Jaap Moes, *Van bedelstaf tot marktwapen* (Leiden 1997). 17-36. Ook deze werkhuisen trokken meestal vooral zieken en gehandicapten aan in plaats van gezonde werklozen of werkonwilligen.

¹⁴⁴² BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 169.

bezorgd', vertrok op dag twee al 'met een slechte vriendin heimelijk' naar Den Haag.¹⁴⁴³ Grietje Hofsteenge voor wie het damescomité in 1898 een plaats in het werkhuis had geregeld, liet niets meer van zich horen: 'ik veronderstel dat zij er niet heen gegaan is'.¹⁴⁴⁴

In 33 gevallen was hulp in de ogen van het comité niet nodig of gaven vrouwen zelf aan dat zij zich wel konden redden. Zij 'willen zichzelf helpen', 'kunnen alleen' of 'redden zich wel'. Het onderscheid tussen eigen inschatting en de visie hierop van het comité is niet in alle 33 gevallen even scherp te trekken.

Geen hulp aangeboden: 'onverbeterlijk'

In 21 gevallen was geen hulp aangeboden omdat dat zinloos leek. Dit was het geval bij Antonia Hagelvlag, die voor de zeventiende keer in de RWI was, en 'al meerdere malen voortgeholpen zonder resultaat'.¹⁴⁴⁵ Over Cornelia van de Selm en haar man, die pakjesdrager was 'doch zegt niet genoeg te verdienen om haar te onderhouden', bleek de in 1908 door dominee Oort ingewonnen informatie dermate slecht dat er 'geen beginnen aan is'.¹⁴⁴⁶ Oort was toen al weduwnaar van de eerdere voorzitter van het damescomité Elisabeth Oort-de Goeje. Over de 33-jarige Sophia Nouris, een 'door dronkenschap totaal verwilderde vrouw', luidde het oordeel in 1915: 'een hopeloos geval'.¹⁴⁴⁷ Toen zij een jaar later weer op het punt stond de RWI te verlaten, was het oordeel milder: Sophia Maria Nouris

[...] is een epileptica, gaat weer naar Arnhem met negotie lopen. Eene dame van de Zedelijke Verbetering bezocht haar herhaaldelijk, tracht haar van dronkenschap terug te houden. Zelf voelde zij de belangstelling als een steun, die zij niet missen kan wat niet belet heeft haar weer in de oude kwaal te doen vervallen.¹⁴⁴⁸

Ook Aleida Keur 'brutale vrouw', Jacoba Out 'onverbeterlijk' en Johanna Pluim (25 vonnissen: 'het geval is dus hopeloos'), die alle drie in 1915 vrijkwamen, kwamen niet voor ondersteuning in aanmerking.¹⁴⁴⁹ Datzelfde gold voor Maria Kollau: 'niets aan te doen gaat haar vorig leven voortzetten van met negotie lopen en drinken'.¹⁴⁵⁰ Jitske Buizing was in 1896 zelf 'niet meer te redden'. Zij stond toe dat het comité haar in de RWI geboren zoon Wiebe plaatste in het doorgangshuis voor halfverweesde, verwaarloosde of verlaten kinderen in Amsterdam. Vijf maanden later kon hij in een 'burgergezin in Zeist' terecht.¹⁴⁵¹ In 1896 was nog toestemming van de ouders nodig voor het uit huis plaatsen van kinderen. Het is heel goed denkbaar dat Jitske zelf niet voor haar zoon kon zorgen: anderhalf jaar later kwam zij terug in de RWI waar zij een jaar later overleed. Misschien was het betreffende lid van het damescomité de opvatting toegedaan dat vrouwen zoals Jitske, niet alleen moeite zouden hebben om hun kind in fysiek

¹⁴⁴³ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 46.

¹⁴⁴⁴ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 47.

¹⁴⁴⁵ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 86.

¹⁴⁴⁶ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 115.

¹⁴⁴⁷ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 147.

¹⁴⁴⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 166.

¹⁴⁴⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, respectievelijk 147 en 150.

¹⁴⁵⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 161.

¹⁴⁵¹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 26.

opzicht te verzorgen, maar vooral in moreel opzicht in gebreke bleven.¹⁴⁵² Evenals Jitske komt Jantje Bezema in 1914: '[...] voor geen toedeling in aanmerking maar op advies van de wvd directeur ontvangt zij een uitzetje voor het kind'.¹⁴⁵³ Het onthouden van hulp bleek vaker aan de orde in de laatste jaren (vanaf 1909) dat het comité actief was: in vijftien van de 21 gevallen. Dit kwam mogelijk doordat de opgezonden vrouwen in deze periode vaker problematisch gedrag vertoonden. Daarnaast kan verminderd optimisme over de haalbaarheid van de beoogde verbetering en desillusie een rol hebben gespeeld.

Tabel 9.1 Overzicht wel/ geen hulp door damescomité 1892-1918

Hulp of bemiddeling verleend	136
Hulp niet gewenst door de betreffende vrouw	61
Hulp niet nodig (in de ogen van het comité of van de vrouw zelf)	33
Niet aangeboden: 'hopeloos'	21 ¹⁴⁵⁴
Overig/onduidelijk	107 ¹⁴⁵⁵
Totaal	358

BHIC, toegang 204, inventaris 2081: Register met namen van vrouwen die na ontslag uit de rijkswerkinrichting worden begeleid door het damescomité, 1892-1918.

Flinke werkers

Anders dan verwacht bevat het register, een enkele uitzondering daargelaten, nauwelijks verwijzingen naar 'luiheid' of onwil om te werken. Alida Schelvisvanger 'handwerkt heel netjes', Frederika Panboer 'is een geschikte vrouw die flink werken kan' en ook Grietje Knoop kan flink werken. Helena van Egeren 'heeft aanleg voor naaien op de machine', Dirkje Dijk werkte 'tot tevredenheid in de keuken' en bij een volgend verblijf als 'ziekenoppasseres'. Johanna Spilgart kon zo goed naaien dat zij 'haast onmisbaar' was.¹⁴⁵⁶ Ook Susanna Geisink, 'publieke vrouw', is een 'goede werkster', Helena Salden 'gedroeg zich goed en werkte flink'.¹⁴⁵⁷ Elisabeth Pieterse kon 'ijverig en flink' werken.¹⁴⁵⁸

Dit is des te opmerkelijker omdat er in 28 gevallen expliciet melding gemaakt werd van (ernstige) ziekte of een zeer zwakke conditie. Anna Maria van den Hout, die bekend stond als "dronken Mie" had een ernstige nierziekte. Grietje Tennekes kreeg een doktersattest voor het ziekenhuis, evenals Adriana Stek 'een zwak vrouwtje'. Geertruida Lut was een 'zieke en uitgeteerde' vrouw, Johanna Erkelens een 'oud, afgeleefd vrouwtje'. Engeltje Jans, kon 'haast niet meer voort'. Maar ook velen onder hen ontbrak het niet aan werklust, zoals Engeltje Jans die met naaiwerk 'haar kostje wilde verdienen' of de 'door ziekte uitgeputte Johanna Venenberg, die werkhuizen wilde gaan zoeken in Amsterdam of Alkmaar'.

¹⁴⁵² Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 458.

¹⁴⁵³ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 167.

¹⁴⁵⁴ Dit getal is inclusief de twee gevallen waar het damescomité wel iets voor hun kind heeft gedaan in de vorm van een uitzet of bemiddeling naar een instelling.

¹⁴⁵⁵ Dit getal is inclusief degenen die naar Medemblik gingen of nog langdurige gevangenisstraf (voor een ander delict) of wederopzending tegoe hadden.

¹⁴⁵⁶ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 70, 148-150, 111, 156, 143 en 157.

¹⁴⁵⁷ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 144 en 155.

¹⁴⁵⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 119.

Anna van de Putte was één van de uitzonderingen: ‘zij is tot weinig werken in staat’. Uit de context– zij liep weg uit de dienst die het Anna gesticht voor haar regelde en ‘knoopte connecties aan met een bejaarde dronkaard...–’ valt op te maken dat het comité hierbij niet op fysieke beperkingen doelde.¹⁴⁵⁹

‘Slecht verleden’

Vaker dan over onwil om te werken maken de aantekeningen gewag van ‘een slecht verleden’, meestal zonder daarbij in details te treden. Het comité beschreef eerdergenoemde Susanna Geisink, die goed kon werken, bij een eerdere ontmoeting als een ‘immorele drankzuchtige vrouw’ waarvan ‘absoluut niets te verwachten viel’.¹⁴⁶⁰ Hier was, behalve haar drankgebruik, ongetwijfeld ook haar reputatie als publieke vrouw debet aan. Dit was eveneens bij enkele andere vrouwen het geval. Zo betitelde het comité Neeltje Dubbeldam en Grada Westerveld als ‘slechte vrouw’ omdat zij ongehuwd met een man samenleefden. Ook het verleden van Antje Terweij was niet mooi ‘maar zij past nu goed op’.

Dat sommige vrouwen een minder fraai verleden hadden in de ogen van het comité wilde niet altijd zeggen dat het comité zich niet voor hen inspande, al vroeg dit vaak de nodige inzet. Dat was immers al het geval met vrouwen zoals eerdergenoemde Aaltje Weggemans op wie weinig aan te merken leek. Johanna de Bie, weduwe en voor de eerste maal in de RWI, kwam augustus 1916 vrij. Zij kon vanwege een stijve arm niet werken waardoor zij ten onrechte in de RWI geplaatst was, zo luidde de conclusie van het comité. Johanna, die voor dronkenschap in de RWI zat, leed ook regelmatig aan toevallen. Het comité slaagde er niet in om haar in het ‘lidmatenhuis’ in Rotterdam te plaatsen vanwege haar ‘ongunstige verleden’. Het Rotterdamse armbestuur eiste dat zij eerst (weer) in Rotterdam kwam wonen, zodat iemand van het armbestuur haar kon bezoeken. Armenzorgorganisaties gingen in die tijd regelmatig over tot huisbezoeken om vast te stellen of de gevraagde hulp echt nodig was. Daarbij wilden zij ook beoordelen of de betrokkenen zich volgens de toen geldende normen gedroegen. Alcoholmisbruik vormde vaak een contra-indicatie.¹⁴⁶¹ Omdat Johanna nog tien dagen hechtenis te goed had, droeg het Leidse comité haar over aan het Rotterdamse damescomité, dat aangaf:

wel verder voor die vrouw te willen zorgen en beloofde deze mij zich direct na 27 augustus in verbinding te stellen met de directeur van de gevangenis waar zij haar hechtenis ondergaat, terwijl zij melden zou hoe de vrouw onderdak kreeg.’¹⁴⁶²

Misschien was zij toch nog goed geholpen: zij kwam niet terug in de RWI.

Resultaat

Hoewel sommige vrouwen ‘goed geborgen’ leken in een oudeliedenhuis, bij familie of in een ‘dienst’, belandden velen van hen waarschijnlijk al vrij spoedig in dezelfde situatie die hen

¹⁴⁵⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 153.

¹⁴⁶⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 129.

¹⁴⁶¹ Ali de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940; een historisch-sociologische studie* (derde druk; Amsterdam 1986) 148-150.

¹⁴⁶² BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 176.

aanvankelijk in de RWI had gebracht. Van alle vrouwen van wie naam teruggevonden is in het RWI-register (n=349, twee vrouwen zijn niet teruggevonden en zeven niet met name genoemd in het damesregister) kwamen tot 1934, 176 (50 procent) weer terug in de RWI.¹⁴⁶³ Van de 130 vrouwen van wie zeker was dat zij hulp ontvingen, kwam 41 procent (53) terug in de RWI (n=130: van zes vrouwen die het comité ondersteunde, is de naam niet teruggevonden of genoemd). Als we van deze 130 vrouwen degenen aftrekken (41), die zich in tweede instantie bedenken, niet op kwamen dagen of er vandoor gingen, was de recidive gunstiger: van hen (n=89) kwamen 30 terug in de RWI (34 procent). Van de 41 vrouwen, die zich in tweede instantie bedachten of zich niet aan de afspraken hielden, kwamen 23 (56 procent) terug in de RWI. Van de 92 met name genoemde vrouwen die geen hulp nodig hadden of dit niet wilden, kwamen 44 (47 procent) weer terug in de RWI. Van degenen die het comité als hopeloos kwalificeerde, kwamen twaalf (van de 21) vrouwen terug. Van degenen van wie niet duidelijk is of zij wel of geen hulp kregen kwamen 67 vrouwen terug (63%).

De recidive van de totale groep (50 procent) is daarmee iets hoger dan die van alle vrouwen die ooit in de RWI terecht waren gekomen (47%, zie hoofdstuk vijf). Van degenen die hulp hadden ontvangen en zich niet in tweede instantie bedachten, was de recidive aanzienlijk lager. Van de groep die geen hulp wilde of dit (in eigen ogen of in die van het comité niet nodig hadden) lag deze op hetzelfde niveau.

Uit de jaarverslagen van het NVZVG blijkt echter dat veel meer vrouwen door het comité geholpen waren dan in het register was aangetekend. Waarschijnlijk was ook in veel van de gevallen waar het register dit in het midden houdt sprake van ondersteuning. Ook om die reden is niet exact aan te geven hoe groot de invloed van het comité is geweest op de recidive.

Tabel 9.2 Recidive vrouwen die genoemd zijn in het register van het damescomité 1892-1918 (n =349)

Wel/geen hulp	Register dames	Recidive
Hulp verleend	130	53 (41%)
Wil niet of niet nodig	92 ¹⁴⁶⁴	44 (48%)
Niet aangeboden: hopeloos	21	12 (57%)
Onduidelijk wel/ geen hulp	106 ¹⁴⁶⁵	67 (63%)
Totaal	349	176 (50%)

Bron: NL-HaNA, Rijkswerkinrichting voor vrouwen, toegang 3.05.06, inv.nr. 1-5 (1886-1934) en BHIC, toegang 204, inv. nr 2081, register damescomité (1892-1918)

Waardering

Hoewel ruim een kwart van degenen die voorkomen in het inschrijfregister aangaf geen hulp te willen of dat niet nodig achtte, waren er ook vrouwen die lieten weten heel blij te zijn met de

¹⁴⁶³ Van twee vrouwen is de naam niet achterhaald en nog eens zes vrouwen waren niet bij naam genoemd. Deze cijfers verschillen van eerdere publicaties omdat hierin ook de recidive van de vrouwen die na 1907 waren opgenomen in de RWI is verwerkt.

¹⁴⁶⁴ Van de 94 vrouwen die geen hulp nodig hadden waren er twee niet met name genoemd.

¹⁴⁶⁵ Van deze 107 vrouwen waarvan het onduidelijk was of zij hulp hadden gekregen was van één vrouw de naam onbekend.

hulp van de dames. Rika van Raalte schreef vanuit het Israëlitische Oude Mannen en Vrouwenhuis ‘nog menig dankbetuiging’.¹⁴⁶⁶ De zeventienjarige Adriana Bosch was de dames eveneens zeer dankbaar. ‘Ook van haar zelf kwam met nieuwjaar een hartelijk schrijven’.¹⁴⁶⁷ Johanna Blokhuijzen was heel blij met ‘een hemd en eene broek, door het Comité aan haar verstrekt’.¹⁴⁶⁸ Johanna Spilgart ‘schreef mij een aardige dankbare brief’.¹⁴⁶⁹ De 72 jaar oude Maria Link liet weten heel gelukkig in het Minnehuis te zijn. Datzelfde gold voor de 73-jarige Jansje de Groot die zeer tevreden was ‘eindelijk een tehuis te hebben gevonden in het Minnehuis’.¹⁴⁷⁰ Zelfs de ‘door dronkenschap totaal verwilderde’ Sophia Nouris ervoer de belangstelling van het damescomité als ‘een onmisbare steun’.¹⁴⁷¹

Waarschijnlijk waren veel meer vrouwen blij met de aandacht en ondersteuning van het comité. Niet alle vrouwen waren in staat een brief te schrijven of gewoon zoiets te doen. Degenen die weer veroordeeld waren tot een zwervend bestaan of daar zelf voor kozen, waren wellicht niet in de gelegenheid een brief te sturen.

9.4 Samenvatting en conclusie

De doelgroep van het Leidse comité verschilde van die van andere vrouwelijke gevangenenbezoekers. Veel RWI-vrouwen waren zo oud of verkeerden in een dermate slechte conditie, dat een perspectief op een bestaan als ‘fatsoenlijke bescheiden dienstmeid of huisvrouw’ niet meer aan de orde was. Identificatie met een identiteit als bovengenoemd, wat Annemieke van Drenth en Francisca de Haan veelal als resultaat van de ‘zorgende macht’ van vrouwelijke gevangenisbezoekers signaleerden, lag hier niet voor de hand.¹⁴⁷² Het beste waar de RWI-vrouwen op konden hopen was een betrekking als werkster, naaister of wasvrouw, hoewel hun conditie dit vaak in de weg stond. De kans op positieverbetering door een huwelijk was voor velen niet aan de orde. Voor hen was de verleiding om hun oude leefstijl weer op te pakken mogelijk groter dan voor de meestal jongere doelgroep van de damescomités elders.

Het register (en het in memoriam voor de beide voorzitters van het damescomité) laat dezelfde grote betrokkenheid en inzet zien, die De Haan en Van Drenth en Rogers signaleren bij Elisabeth Fry en haar navolgers.¹⁴⁷³ Deze inzet stelden meerdere RWI-vrouwen duidelijk op prijs. Dat gold met enige regelmaat ook voor de vrouwen die geen gebruik wilden maken van de aangeboden hulp.

Hoewel er af en toe sprake lijkt van uiteenlopende benaderingen tussen de verschillende leden van het comité laten de aantekeningen, een enkele uitzondering daargelaten, zien dat zedepreken niet op de voorgrond stonden. Het door Dirkje Severs geuite verlangen naar een borrel die haar ‘courazie’ zou geven, was zonder commentaar in (waarschijnlijk grotendeels) haar eigen bewoordingen opgetekend. Wel op de voorgrond stonden praktische oplossingen voor concrete problemen: werk, herstel van relaties, onderdak en basale materiële goederen zoals kledingstukken. Hierin kwamen de waarden en normen van de leden van het comité

¹⁴⁶⁶ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 84.

¹⁴⁶⁷ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 106.

¹⁴⁶⁸ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 19.

¹⁴⁶⁹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 157.

¹⁴⁷⁰ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, respectievelijk 56 en 81.

¹⁴⁷¹ BHIC, toegang 204, inv.nr. 2081, 147 en 166.

¹⁴⁷² Van Drenth e.a., *The rise of caring power*, 19.

¹⁴⁷³ De Haan e.a., ‘Vrouwen-vereenigingen’, 292.

overeen met de belangen en wensen van de RWI-vrouwen. In sommige notities klinkt iets meer afkeuring door, bijvoorbeeld over ongehuwd samenwonen of een ‘slecht verleden’. In de meeste gevallen lijkt dat echter geen reden voor het onthouden van hulp geweest te zijn.

De aantekeningen van het comité bevestigen dat de RWI-vrouwen behalve met armoede, vooral met gebrek aan onderdak, een slechte gezondheid, alcoholverslaving, een slechte reputatie en een matig functionerend sociaal netwerk te kampen hadden. Meestal was sprake van een combinatie van meerdere factoren. Problemen met echtgenoten, partners of familie beroofden vrouwen van hun onderdak, of omdat ze zelf op de vlucht sloegen of omdat ze uitgestoten werden.

De relatie tussen de leden van het comité en de RWI-vrouwen, hoewel per definitie ongelijk, was niet te reduceren tot (uitsluitend) een top-down verhouding. Uiteraard hadden de comitéleden hun eigen opvattingen over het gewenste gedrag en wat een goede oplossing zou zijn. Aan de andere kant ontbrak het hen niet aan realiteitszin. Bij hun hulpaanbod stond de behoefte van de betreffende RWI-vrouw meestal centraal. Daarmee was er in de interactie tussen beide groepen ook ruimte voor agency van de RWI-vrouwen.

Ook het comité moest met enige regelmaat extreem veel moeite doen om een vrouw onder dak te krijgen vanwege de (voor-)oordelen bij de diverse instanties. Ondanks de samenwerking met geestelijken, zijn er weinig verwijzingen naar religie als inspirerende of motiverende kracht in het damesregister te vinden: termen als inkeer of berouw komen slechts sporadisch voor.

De leden van het comité konden gebruik maken van een uitgebreid lokaal en landelijk netwerk. Hieronder bevonden zich damescomités elders in den lande en diverse organisaties die zich ontfermden over vrouwelijke alcoholisten of ‘gevallen’ vrouwen. Dit landelijke netwerk was nodig omdat de vrouwen in de RWI uit het hele land afkomstig waren en met enige regelmaat terugkeerden naar waar zij vandaan kwamen, ook als ze daar geen onderkomen hadden. Anderen bleven in Leiden of directe omgeving, omdat ze daar werk konden krijgen of onderdak kregen in een oudeliedenhuis of vergelijkbare instelling.

Behalve dat niet alle vrouwen die dat wilden, terecht konden in een armenzorginstelling, waren er ook die daar pertinent niet heen wilden of daar niet konden aarden en wegliepen. Misschien dat dit mede de reden was dat relatief veel vrouwen, onder hen een groot aantal dat met negotie wilde lopen, voor hulp bedankten. Wellicht dat zij een zwervend bestaan ondanks de ontberingen die daarbij hoorden, maar met relatief meer vrijheid, prefereerden boven de regels en moraliserende preken die in de meeste armenzorginstellingen aan de orde van de dag waren. De literatuur laat zien dat zelfs veel ‘oppassende’ armen een entree in dergelijke huizen zo lang mogelijk probeerden uit te stellen. Voor menige RWI-vrouw, ‘gewend aan een losbandig leven’, was het ongetwijfeld nog veel moeilijker om zich te schikken naar het regime in deze instellingen. Uiteraard golden ook in de RWI strenge regels en waren zij onderworpen aan een vast dagritme. Dit was misschien gemakkelijker te verdragen omdat zij daar onder lotgenoten waren en niet een ongunstige uitzondering. Bovendien was hun verblijf daar eindig én konden ze indien gewenst altijd weer terugkomen. Slecht gedrag was voor een veroordeling tot de RWI geen contra-indicatie.

De notities in het register bevestigen, net als de eerder besproken bronnen, de hypothese dat de RWI in veel gevallen eerder als een toevluchtsoord dan als een straf voor ‘luiheid’ fungeerde. Voor luiheid zijn sowieso nauwelijks aanwijzingen te vinden. Ondanks hun relatief

hoge leeftijd, lichamelijke beperkingen en ziektes, deden veel vrouwen hun best nog zoveel mogelijk werk te verrichten. Voor agency in de definitie van het aanwenden van instituties en maatregelen om eigen kortetermijndoelstellingen na te streven, zijn daarentegen wel diverse aanwijzingen. In een aantal gevallen staat expliciet vermeld dat vrouwen zichzelf hadden aangegeven 'uit armoe'.

Gezien de hoge recidive én het grote aantal vrouwen dat voor hulp bedankte, dat niet nodig vond, of zich in tweede instantie bedacht, is het niet aannemelijk dat het damescomité veel invloed had op het terugdringen van de criminaliteit onder deze vrouwen. Dat laat onverlet dat de leden van het comité in individuele gevallen veel hebben kunnen betekenen. Het damescomité moest roeien met de riemen die hen in die tijd ter beschikking stonden. Veel vrouwen wilden wellicht niet begeleid worden naar een leven dat zij juist ontvlucht waren, waar ze niet welkom waren of dat hen benauwde.¹⁴⁷⁴ Dit betekende dat het comité soms met lege handen stond. Het lijkt er sterk op dat het damescomité dat ook inzag en erin berustte dat de RWI voor sommigen nog niet de slechtste oplossing was.

¹⁴⁷⁴ Weevers, "...dat ik in dit boek...", 8.

